

จันทร์ปกรณ์ : จากชมพูทวีปสู่จินตตามณี

สุรศักดิ์ แย้มอุ่ม

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งเสนอรูปแบบการสืบทอดองค์ความรู้เรื่องจันทร์จาก ปิงคลฉันทสูตรแห่งชมพูทวีปสู่คัมภีร์วุตโตทัยกระทั่งมาสู่จินตตามณี พร้อมทั้งเสนอวิธีการที่ปราชญ์ไทยประยุกต์รูปแบบการเรียนรู้เรื่อง จันทร์ดังกล่าวให้เข้ากับบริบทของไทย การศึกษาดังกล่าวพบว่า จันทร์ลักษณะหลักที่ใช้ในการประพันธ์บทร้อยกรองของไทยนับแต่อดีตคือ โคลง จันทร์ กาพย์ กลอน และร่าย ในบรรดาจันทร์ลักษณะ เหล่านี้ปรากฏรูปแบบการประพันธ์ประเภทจันทร์ในลักษณะปกรณ์ คือคู่มือหรือแบบเรียนแทรกอยู่ในวรรณกรรมลายลักษณ์เล่มแรก ของไทยคือจินตตามณีที่แต่งโดยพระโหราธิบดี อันเป็นรัชสมัยของ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชแห่งกรุงศรีอยุธยา พระโหราธิบดี ร้อยเรียงเรื่องจันทร์ในปกรณ์เล่มนี้โดยอ้างอิงคัมภีร์วุตโตทัยซึ่ง พระสังฆรักษ์ขิตมหาสามีแห่งลังกาประพันธ์ขึ้นเป็นภาษามคธ อนึ่ง แม้คัมภีร์วุตโตทัยนี้จะประพันธ์ขึ้นโดยชาวลังกาก็จริงแต่ก็เป็น การสืบทอดองค์ความรู้เรื่องจันทร์มาจากตำราปิงคลฉันทสูตร ของปิงคลจารย์ชาวชมพูทวีปมาอีกต่อหนึ่ง ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า เนื้อความอันเกี่ยวเนื่องกับจันทร์ที่ปรากฏในจินตตามณีมีร่องรอย สืบมาจากตำราจันทร์ของชาวชมพูทวีปนั่นเอง

โรงเรียนบ้านอ่างทอง
ประเทศไทย

surasu19@gmail.com

บทความวิจัย

รับบทความ: 16 มีนาคม 2566

แก้ไขบทความ: 5 ธันวาคม 2566

ตอบรับ: 15 มกราคม 2567

คำสำคัญ จันทร์ ปิงคลฉันทสูตร วุตโตทัย จินตตามณี

Chanda Textbook: From Jambūdvīpa to the Cindāmanī

Surasak Yam-um

Abstract

This article focuses on the inherited pattern of Chanda knowledge from the Piṅgalachandasūtra of Jambūdvīpa to the Vuttodaya of Ceylon and to the Cindāmanī in the end, as well as presents the methods that the Thai scholars adopted the forms of Chanda learning to Thai context. This study showed that the main prosodies used in Thai verses from the ancient time are Klong, Chanda, Kāvya, Klon and Rāi. On these prosodies, there is a subject of Chanda in the Cindāmanī, the oldest Thai textbook, composed by Horāthibodī in the reign of King Narāi of the Ayuddhayā period. Horāthibodī wrote the Chanda subject based on the Vuttodaya, the Magadha Chanda textbook, composed by Saṅgharakkhita of Ceylon. Moreover, even though the Vuttodaya was actually written by the Ceylon monk, it was done by the manner of inheritance of knowledge about Chanda from the Piṅgalachandasūtra, the Sanskrit Chanda textbook, composed by Piṅgalācārya from Jambūdvīpa. Therefore, it can be said that the content associated with Chanda that appears in the Cindāmanī has traces inherited from the Chanda textbook of Jambūdvīpa.

*Banangthong School
Thailand*

surasu19@gmail.com

Research Article

Received: 16 March 2023

Revised: 5 December 2023

Accepted: 15 January 2024

Keywords: Chanda, Piṅgalachandasūtra, Vuttodaya,
Cindāmanī

1. บทนำ

กวีแต่ละชาติย่อมอาศัยการเรียงร้อยถ้อยคำในภาษาของตนเพื่อตั้งศักยภาพที่แฝงอยู่ในคำนั้น ๆ มารองรับอรรถาธิบายที่ต้องการสื่อสารออกไป วิธีแห่งการประพันธ์ของไทยปรากฏการเรียงร้อยถ้อยคำอยู่สองประเภทคือ ร้อยแก้วซึ่งมีลักษณะเป็นข้อเขียนทั่วไป และร้อยกรองซึ่งมีฉันทลักษณ์อย่างใดอย่างหนึ่งกำกับอยู่ ฉันทลักษณ์หลักที่ใช้ในการประพันธ์บทร้อยกรองของไทยนับแต่อดีตคือ โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน และร่าย ในบรรดาฉันทลักษณ์เหล่านี้ กล่าวได้ว่า ฉันท์เป็นคำประพันธ์ที่เก่าแก่ที่สุดปรากฏในวรรณกรรมเก่าของอินเดียตั้งแต่สมัยพระเวท โดยฤๅษีอินเดียบิราณใช้สำหรับมนตร์ศักดิ์สิทธิ์ในอาถรรพเวท การศึกษาคัมภีร์พระเวท ผู้เรียนจะต้องศึกษาการอ่านออกเสียงให้ถูกจังหวะและไพเราะ รู้วิธีการแต่งฉันท์ นอกจากนี้ ฉันท์ยังเป็น 1 ใน 18 ประการของศิลปศาสตร์ ที่พราหมณ์หรือกษัตริย์ของอินเดียจะต้องศึกษา คือ วิชาการประพันธ์ แต่งหนังสือได้ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง ถ้อยคำที่เป็นบทสวดใน คัมภีร์ฤคเวท เป็นคำประพันธ์ประเภทฉันท์ ซึ่งสมัยนั้นยังไม่มีอักษรใช้ ฉันท์จึงเป็นคำประพันธ์ที่มีมาตั้งแต่สมัยยังไม่มีการประดิษฐ์อักษรขึ้นใช้ (เสฐียร ทั้งทองมะดัน, 2563, น. 392) Ānandajoti Bhikkhu (2016) ระบุว่าผลงานด้านฉันทลักษณ์ภาษาสันสกฤตที่สำคัญที่สุดที่ยังหลงเหลือมาอยู่ปัจจุบันคือฉันทศาสตร์ของปิงคลาจารย์ ผลงานอื่นที่เกี่ยวข้องกับฉันทลักษณ์สันสกฤต รวมทั้งวฤตตรัตนากรและผลงานแปลของเล่มนี้คือวฤตโตทัย ล้วนได้รับอิทธิพลจากระบบปิงคลาจารย์ทั้งสิ้น

คัมภีร์ฉันทศาสตร์หรือที่เรียกชื่ออย่างเฉพาะเจาะจงว่าปิงคลฉันทสูตรของปิงคลาจารย์ซึ่งแต่งเป็นภาษาสันสกฤตได้กลายเป็นแบบอย่างการประพันธ์ตำราฉันทภาษาบาลีที่ชื่อคัมภีร์วฤตโตทัย (ศักดิ์ศรี แย้มนันทดา, 2534, น. 108-109, อ้างถึงในไชยิตา มณีใส, 2546, น. 96; วีรวัดน์ อินทรพร, 2563, น. 204-205) อันจัดเป็นตำราฉันทภาษามคธคัมภีร์แรก ถือว่าเป็นอาวูธของพระไตรปิฎก วฤตโตทัย แปลตามพยัญชนะ

ว่า คัมภีร์เป็นเครื่องดำเนินไปแห่งฉันทและคาถา ผู้แต่งคือพระสังฆรักขิตมหาสามี เป็นพระสังฆราชของลังกา โดยสังเกตจากคำว่า มหาสามี ต่อท้ายชื่อ สถานที่แต่งคือ วัดช่องเขา หรือเสลันตราราม ซึ่งอยู่ในเมืองปุลัตติปุระ ปัจจุบันชื่อเมืองโปโลนารุวะ ปีที่แต่งคือประมาณศตวรรษที่ 12 บางแห่งว่าเมื่อ พ.ศ. 1703 (เสฐียร ทั้งทองมะดัน, 2563, น. 392) Hudak (1986, p. 707, เจริญธรรม) ให้ข้อสังเกตว่าฉันทจำนวนมากกว่า 136 ฉันท มีพื้นฐานมาจากตำราสันสกฤตหลังยุคพระเวทชื่อ ฤคตัตตนากร ประพันธ์ขึ้นโดยพราหมณ์เกทาร์ภฏะแห่งตระกูลกาศยปะ ตำรานี้มีความกระชับรัดกุม เข้าใจง่าย สะดวกในการศึกษา เป็นการสรุปความจากคัมภีร์ปิงคฉันทสูตรเป็นหลัก เส้นทาง การถ่ายทอดความรู้เรื่องฉันทผ่านการประพันธ์ตำราจึงอาจมิใช่การถ่ายทอดแบบ เส้นตรงที่ลากจากคัมภีร์ปิงคฉันทสูตรมาสู่คัมภีร์วุตโตทัยโดยตรง

รูปแบบการประพันธ์ประเภทฉันทในลักษณะปกรณ์คือคู่มือหรือแบบเรียน ปรากฏแทรกอยู่ในวรรณกรรมลายลักษณ์เล่มแรกของไทยคือจินตามณีที่แต่งโดย พระโหราธิบดีซึ่งตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแห่งกรุงศรีอยุธยา พระโหราธิบดีร้อยเรียงเรื่องฉันทโดยเฉพาะฉันทแบบวรรณพฤติในปกรณ์เล่มนี้โดย อ้างอิงคัมภีร์วุตโตทัย (ศักดิ์ศรี แย้มนัตดา, 2534, น. 108-109, อ้างถึงใน โชษิตา มณีใส, 2546, น. 96) ดังข้อความในตำราจินตามณีกล่าวถึงตำราวุตโตทัยด้วยคำว่า “พฤติโตไท” ในข้อความ “กลระเปียบรอบประกอบศัพทามหานิทาน ตระการด้วย พฤติโตไท ไกรคัมภีร์สาตราคมผสมอรรถ ให้รู้จักกฤดาการดังนี้” (วิวัฒน์ อินทรพร, 2563, น. 205) หนังสือจินตามณีนับนี้ถูกใช้เป็นแบบเรียนแม่บทแก่แบบเรียนสมัย อื่นๆ เนื้อหาในหนังสือจินตามณี เริ่มต้นบทด้วยการให้ความรู้ อธิบายคำศัพท์ และให้ ความหมายซึ่งเรียกว่า อักษรศัพท์ พร้อมทั้งยกตัวอย่างคำศัพท์และอธิบายเพิ่มเติม จึงปรากฏจินตามณีอีกหลายสำนวนในเวลาต่อมา (ภาสพงศ์ ผิวพอใช้ และธัญยาการต์ บึงทอง, 2564, น. 333)

จากที่กล่าวมาตามลำดับข้างต้น ทำให้พบการถ่ายทอดความรู้เรื่องฉันทน์ ผ่านการประพันธ์ฉันทน์ปกรณบางประการร่วมกัน อย่างไรก็ตาม การศึกษาเรื่องราวของฉันทน์ปกรณซึ่งผู้เขียนได้สืบค้นจากฐานข้อมูลงานวิจัยและเอกสารที่ผ่านมาพบว่าเป็นการศึกษาเฉพาะเป็นรายคัมภีร์ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ลักษณะการเรียบเรียง หรือไม่ก็เป็นการสะท้อนแนวคิดบางประการที่ปรากฏในคัมภีร์ ยังไม่ได้มีการศึกษาถึงลักษณะการถ่ายทอดเรื่องฉันทน์จากแหล่งหนึ่งไปสู่อีกแหล่งหนึ่งอย่างไร ผู้เขียนจึงมีความสนใจศึกษาลักษณะการถ่ายทอดองค์ความรู้เรื่องฉันทน์ผ่านตำราฉันทน์ปกรณ 3 เรื่อง ได้แก่ ปิงคลฉันทสูตร วุตโตทัย และจินตามณีฉบับพระโหราธิบดี

2. วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

งานเขียนทางวิชาการอันเกี่ยวข้องกับเรื่องฉันทน์และฉันทน์ปกรณโดยตรง ปรากฏในฐานข้อมูลงานวิจัยของไทยและของต่างประเทศไม่มากนัก อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนพยายามสืบค้นผลงานที่เกี่ยวข้องมาแสดงไว้เพื่อเป็นความรู้ประกอบในบทความนี้ ดังนี้

ภาพการสร้างสรรค์รูปแบบฉันทน์ในลักษณะประดิษฐการการปรับเปลี่ยนฉันทน์ไทยปรากฏในบทความของโชษิตา มณีใส (2546) เรื่อง ฉันทน์ชุดแก้วสยาม น.ม.ส.: ประดิษฐการเชิงทดลอง โชษิตา มณีใส ศึกษาฉันทน์ 3 ชนิด ได้แก่ สยามรัตนฉันทน์ สยามวิเชียรฉันทน์ และสยามมณีฉันทน์ ที่พระราชนิพนธ์โดย กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ทรงประดิษฐ์ขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2471 เพื่อใช้ประกอบการแสดงทรรคนะที่ว่า คนไทยมีนิสัยเป็นนักกลอน ชอบแต่งกลอน แม้แต่การนำแบบอย่างฉันทลักษณ์ “นอก” อย่างเช่น ฉันทน์อินเดีย มาใช้ก็ยังดัดแปลงให้ถูกหูคือเต็มสัมผัสลงไป การดัดแปลงดังกล่าวถือเป็นความคิดสร้างสรรค์ที่ไม่เคยมีมาก่อน จัดเป็นผลงานชั้นประดิษฐการ เป็นการทดลองเพื่อพิสูจน์แนวคิดเรื่องความสำคัญของสัมผัสใน

ร้อยกรองไทยอย่างแท้จริง ที่สำคัญยังเป็นการสร้างปรากฏการณ์ใหม่ในวงการ
ฉันท์ไทยอีกด้วย โชษิตา มณีใส (2546, น. 97-98) กล่าวถึงบรรยากาศการใช้
ฉันท์ไทยก่อนสมัยปัจจุบันว่า ตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้งมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 นั้นได้
เกิดประติษฐนาการการปรับเปลี่ยนฉันท์ไทยหรือแม้กระทั่งประติษฐ์ฉันท์ชนิดใหม่ขึ้นแล้ว
อย่างไรก็ตามประติษฐนาการใหญ่น้อยใด ๆ ที่เคยเกิดขึ้นกับฉันท์ตามที่กล่าวมานี้ยังคง
อยู่ในแวดวงของฉันท์ในคัมภีร์วृตโตทัย หรือจะกล่าวให้กว้างก็คือฉันท์อินเดียนั่นเอง

รังรอง เจียมวิจักษ์ (2558) ศึกษาเปรียบเทียบจินตามณิฉบับพระโหราธิบดี
กับจินตามณิฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิททางด้านการลำดับเนื้อหา ด้านเนื้อหา
และด้านวิธีนำเสนอเนื้อหา รวมทั้งความเหมาะสมของการเป็นแบบเรียนสอนเด็กไทย
ของจินตามณิทั้งสองฉบับนี้ด้วย โดยเนื้อหาในส่วนของกาแต่งคำประพันธ์นั้น
ภายหลังจากอธิบายการแต่งโคลงแล้วเป็นการอธิบายการแต่งฉันท์โดยอธิบายจาก
คัมภีร์วृตโตทัย มีบทท่องจำคำครุ ลหุ มีตัวอย่างคำประพันธ์ประเภทฉันท์หลาย
ตัวอย่าง เช่น โตฎกฉันท์ วสันตดิลกฉันท์ มาลินีฉันท์ ฯลฯ รังรอง เจียมวิจักษ์ (2558,
น. 207) ให้ความเห็นเกี่ยวกับจินตามณิฉบับพระโหราธิบดีไว้ว่า คำประพันธ์ประเภท
ฉันท์ที่นำมาให้เรียน ส่วนใหญ่เป็นตัวอย่าง ไม่มีคำอธิบายวิธีการแต่งที่ชัดเจน
หากนำไปใช้สอนเด็กไทยที่เพิ่งเริ่มเรียนอ่านเขียนภาษาไทย อาจยากกว่าผู้เรียนอ่าน
เขียนมาอย่างคล่องแคล่วแล้ว นอกจากนั้นยังพบว่า จินตามณิฉบับพระโหราธิบดีมี
วิธีการกระตุ้นเพื่อประโยชน์ในการงานกว้าง หรือให้คำแนะนำเพื่อประโยชน์ใน
การเป็นกวีเป็นสำคัญ เวลากระตุ้นความสนใจจะใช้คำแทนผู้เรียนว่า “คนทั่วไป”
ไม่เฉพาะแต่เด็กเท่านั้น ส่วนจินตามณิฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิทนั้นจะกระตุ้น
ความสนใจเด็ก โดยใช้คำว่า “กุลบุตร” เป็นสำคัญ (รังรอง เจียมวิจักษ์, 2558, น. 218)

วีรวุฒิ อินทรพร (2563) กล่าวถึงฉันท์ว่าเป็นรูปแบบคำประพันธ์ที่ไทย
ได้รับมาจากอินเดีย ในวรรณคดีไทยมีการนำฉันท์มาแต่งเป็นวรรณคดีมาตั้งแต่สมัย
อยุธยาตอนต้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้อาราธนา

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสให้ทรงพระนิพนธ์หรือปรับปรุงวรรณคดีเรื่องเก่าของไทยหลายเรื่อง หนึ่งในวรรณคดีเหล่านั้นคือ ตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติ ซึ่งทรงรวบรวมแบบแผนฉันทชนิดต่าง ๆ จากคัมภีร์วุดโตทัย ซึ่งเป็นตำราแต่งฉันทภาษาบาลีและนำมาเป็นแบบแผนการแต่งฉันทไทยชนิดใหม่ ๆ ขึ้นอีกหลายชนิด (วีรวุฒิ อินทรพร, 2563, น. 199) นอกจากนั้นยังให้ข้อสังเกตด้วยว่าแม้ตำราฉันททั้งสองเรื่องนี้ทรงตั้งพระทัยให้เป็นตำราประเภทปฏิบัติ ซึ่งผู้ศึกษาวิธีการแต่งต้องศึกษาตัวอย่างของการแต่งฉันทจากตัวบทได้โดยตรง แต่ยังคงทรงให้แบบแผนคณะฉันทแต่ละชนิดตามตำราวุดโตทัยไว้ด้วย (วีรวุฒิ อินทรพร, 2563, น. 204)

Hudak (1986) ซึ่งศึกษาแบบแผนของฉันทไทย ได้ให้คำอธิบายไว้ว่ากวีไทยได้รับและปรับปรุงแบบฉันทจากอินเดียเข้ามาเป็นหนึ่งในรูปแบบการประพันธ์บทร้อยกรองของไทยตั้งแต่ช่วงระหว่าง ค.ศ.1350-1767 แห่งสมัยกรุงศรีอยุธยา สิ่งที่น่าสนใจคือเมื่อครั้งคัมภีร์วุดโตทัยได้รับการแปลเป็นภาษาไทยนั้น คัมภีร์วุดโตทัยจะต้องไม่เป็นที่รู้จักมาก่อนอย่างแน่นอน แม้ส่วนที่ถูกแปลนั้นจะปรากฏราวคริสต์ศตวรรษที่ 16 ในแบบเรียนไทยที่ชื่อจินตามณีกิตตาม นอกจากนั้นยังพบว่าในคัมภีร์วุดโตทัย ปรากฏฉันทประเภทวรรณพฤติถึง 61 ฉันท ที่ผ่านการจัดเรียงรูปแบบเสียใหม่ในรูปของวรรคจำนวน 4 วรรคโดยกวีไทย (Hudak, 1986, p. 707)

ผลงานการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับฉันทและฉันทปกรณ์ของนักวิชาการดังกล่าวมาถึงนี้ไม่ได้กล่าวถึงลึกลงไปในระดับเนื้อหาที่ฉันทปกรณ์แต่ละเรื่องมีความสอดคล้องสัมพันธ์อย่างไร ผู้เขียนจึงมุ่งหยิบยกเนื้อหาและวิธีการที่ปรากฏในฉันทปกรณ์ทั้งสามเรื่อง ได้แก่ ปิงคลฉันทสูตรของปิงคลาจารย์ วุดโตทัยของพระสังฆรักขิตมหาสามี และจินตามณีนับพระโหราธิบดี มากล่าวถึงโดยเฉพาะเพื่อให้เห็นเส้นทางการสืบทอดความรู้เรื่องฉันทจากต้นทางคืออินเดียสู่ปลายทางคือสยามประเทศได้ดียิ่งขึ้นไม่มากนัก

3. การเปลี่ยนผ่านฉันทปกรณ

การจะมองเห็นภาพการส่งผ่านลักษณะบางประการจากวรรณกรรมต้นทางไปสู่วรรณกรรมปลายทาง จำเป็นต้องทราบรูปแบบและเนื้อหาของวรรณกรรมที่นำมาทำการศึกษาไปตามลำดับเสียก่อน ในที่นี้จึงขอกล่าวถึงรูปแบบและเนื้อหาของปิงคณฉันทสูตรฉบับของสำนักพิมพ์ Chhatra-Pustakalaya (Piṅgalācārya, 1931) วุตโตทัยฉบับของโรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดพระธรรมกาย (2562) และจินตามณีนัยฉบับกรมศิลปากร (2544) ไปตามลำดับดังนี้

3.1 ปิงคณฉันทสูตร

ปิงคณฉันทสูตรเป็นตำราว่าด้วยเรื่องฉันท์เล่มแรกของชาวชมพูทวีป ประพันธ์ขึ้นโดยนักคณิตศาสตร์ชาวอินเดียนามว่าปิงคลาจารย์ เนื้อหาในปิงคณฉันทสูตรแบ่งออกเป็น 8 อธิบายะ (บท) ในแต่ละอธิบายะจะปรากฏข้อความที่เป็นลักษณะสูตรร้อยเรียงกันไปตามลำดับ สูตรแต่ละสูตรจะเป็นถ้อยความสั้น ๆ เพื่อสะดวกในการท่องจำ และด้วยเหตุที่ต้องเรียบเรียงด้วยจำนวนอักษรน้อยที่สุดนี้ จึงพบว่าอักษรแต่ละตัวที่ใช้ในสูตรถูกใช้เป็น “รหัส” ซึ่งจะต้องถอดรหัสก่อนจึงจะถอดความได้อย่างถูกต้อง ผู้เขียนได้สำรวจเนื้อความในปิงคณฉันทสูตรแล้วพบว่าส่วนที่สืบทอดมาสู่จินตามณีนัยอยู่ในอธิบายะที่ 1 6 และ 7 ดังที่จะขอยกมาแสดงต่อไปนี้

อธิบายะที่ 1 (Piṅgalācārya, 1931, pp. 3-9)

อิศฺริสุตฺริ มฺ ॥ 1 ॥ ถอดความหมายได้ว่า ที่ใดมีพยางค์ครูทั้งสามพยางค์ เช่น
อิศฺริสุตฺริ ได้ชื่อว่า ม

วรา สา ยฺ ॥ 2 ॥ ถอดความหมายได้ว่า ที่ใดมีพยางค์ครูอยู่ข้างต้นในสามพยางค์
เช่น วรา สา ได้ชื่อว่า ย

กา คุหา รฺ ॥ 3 ॥ ถอดความหมายได้ว่า ที่ใดมีพยางค์ครูอยู่กลางในสามพยางค์
เช่น กา คุหา ได้ชื่อว่า ร

วสุธา ส. II 4 II ถอดความหมายได้ว่า ที่ใดมีพยางค์ครุอยู่ข้างท้ายในสามพยางค์ เช่น วสุธา ได้ชื่อว่า ส

สา เต กว ต. II 5 II ถอดความหมายได้ว่า ที่ใดมีพยางค์ลหุอยู่ข้างท้ายในสามพยางค์ เช่น สา เต กว ได้ชื่อว่า ต

กทา ส. II 6 II ถอดความหมายได้ว่า ที่ใดมีพยางค์ครุอยู่กลางในสามพยางค์ เช่น กทา ส ได้ชื่อว่า ซ

กี วท. II 7 II ถอดความหมายได้ว่า ที่ใดมีพยางค์ครุอยู่ข้างต้นในสามพยางค์ เช่น กี วท ได้ชื่อว่า ภา

น หส. II 8 II ถอดความหมายได้ว่า ที่ใดมีพยางค์ลหุทั้งสามพยางค์ เช่น น หส ได้ชื่อว่า น

คุฤ ล. II 9 II ถอดความหมายได้ว่า พยางค์ดังเช่น คุฤ มีเสียงสั้น อยู่ในวรรณะลหุ จึงได้ชื่อว่า ล. สูตรนี้เป็นสูตรตั้งชื่อพยางค์ที่อยู่ในวรรณะเสียงสั้นว่า ลหุ โดยแทนด้วยอักษร ล

คนฺเต II 10 II ถอดความหมายได้ว่า คุฤ ศัพท์ซึ่งเป็นพยางค์ในวรรณะลหุที่ตามมาในสูตรนี้ หากอยู่ในตำแหน่งท้ายบาท ได้ชื่อว่าเป็น คุรุ โดยแทนด้วยอักษร คุ

ฐราทิประ II 11 II ถอดความหมายได้ว่า พยางค์ ฐร ซึ่งมีพยัญชนะสังโยคเป็นต้น ย่อมเป็นอื่น (จากสูตร คุฤ ล) กล่าวคือ พยางค์ ฐร ซึ่งมีพยัญชนะสังโยคก็ดี พยางค์ที่มีวิสรรชนีย์ อนุสวาระ ชิหฺวามูลียะ หรืออุปัทมานียะก็ดี (โดยถือเอาจากอาทิ ศัพท์) แม้มีเสียงสั้นก็ได้ชื่อว่าเป็น คุรุ

เห II 12 II ถอดความหมายได้ว่า ค ตามมาในสูตรนี้ บทว่า เห ซึ่งอยู่ในวรรณะครุมี 2 मात्रา ความหมายของสูตรนี้คือ ขึ้นชื่อว่า ค ย่อมมีเสียงยาวและมี 2 मात्रา

เลา สะ II 13 II ถอดความหมายได้ว่า ค อักษรนั้นมี मात्रาเท่ากับ ล อักษรสองตัว (หมายความว่าวรรณะลหุมี 1 मात्रา)

เคลา II 14 II ถอดความหมายได้ว่า สูตรนี้เป็นอิทธิการสูตร กำหนดว่าหากไม่มีข้อกำหนดใดเป็นการเฉพาะ ให้อักษร คุ (คุ) และ ลุ (ลฺ) ตามไปไกลในสูตรอื่น ๆ

อษุณา วสว อิติ II 15 II ถอดความหมายได้ว่า ครั้นกล่าวว่า วสว วรรณะคุรุ และลฺในคณะทั้ง 8 ย่อมถูกถือเอาในฉันทศาสตร์นี้

อธยายะที่ 6

อินทรวรชรา เตา ชุเคา คุ II 16 II (Piṅgalācārya, 1931, p. 134) ถอดความหมายได้ว่า บาทใดประกอบด้วย ตุ สองคณะ ชุ และ คุ อย่างละคณะ และ คุ อีกหนึ่งคณะ ฉันท (วฤตฺตม) นั้นได้ชื่อว่า อินทรวรชรา

โตฏกั ส II 32 II (Piṅgalācārya, 1931, p. 142) ถอดความหมายได้ว่า บาทใดประกอบด้วย สฺ คณะในรูป ชคตี (มี สฺ คณะเรียงกันทั้งสิ้นสี่ครั้ง รวมเป็น 12 พยางค์) ที่ตามมาในสูตรนี้ ฉันทนั้นได้ชื่อว่า โตฏก

อธยายะที่ 7

วสันตติลกา ตูมา เซา เคา II 8 II (Piṅgalācārya, 1931, p. 152) ถอดความหมายได้ว่า บาทใดประกอบด้วย ตุ และ ฏ อย่างละคณะ ชุ สองคณะ และ คุ สองคณะ ฉันทนั้นได้ชื่อว่า วสันตติลกา

มาลินี เนา เมยา ยุ II 14 II (Piṅgalācārya, 1931, p. 154) ถอดความหมายได้ว่า บาทใดประกอบด้วย นุ สองคณะ มุ และ ยุ อย่างละคณะ และ ยุ อีกหนึ่งคณะ ฉันทนั้นได้ชื่อว่า มาลินี

ศารทพูลวิกิรชิต มุเสา ชุเสา เตา-คาทิตยฤษะ II 22 II (Piṅgalācārya, 1931, p. 158) ถอดความหมายได้ว่า บาทใดประกอบด้วย มุ และ สฺ อย่างละคณะ ชุ และ สฺ อย่างละคณะ ตุ หนึ่งคณะ และ คุ หนึ่งคณะ โดยแบ่งพยางค์ออกเป็น 12 พยางค์ (อาทิตย) และ 7 พยางค์ (ฤษ) ฉันทนั้นได้ชื่อว่า ศารทพูลวิกิรชิต

สุรคฺชรา เมรา ภูเนา เยา ยุ ตฺริสะปฺตกา II 25 II (Piṅgalācārya, 1931, p. 160) ถอดความหมายได้ว่า บาทใดประกอบด้วย มุ และ ฐ อย่างละคณะ ฏ และ นุ

เนื้อความในสูตรทั้งหลายข้างต้นนี้ได้รับการถ่ายทอดไปสู่คัมภีร์วุตโตทัยแห่ง
ลังกาอีกต่อหนึ่งซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

วุดโตทัย เป็นตำราการประพันธ์ฉันท์ รจนาขึ้นโดยพระสังฆรักขิตมหาสาามีซึ่งเป็นพระเถระชาวลังกา ตั้งแต่เมื่อปีพุทธศักราช 1703 พระสังฆรักขิตมหาสาามีแจ้งเหตุแห่งการรจนาตำรานี้ขึ้นไว้ชัดเจนดังคาถาที่ว่า

อันว่าคัมภีร์สันสกฤตฉันทอันมีปิงคฉันทเป็นต้นใด อันอาจารย์ทั้งหลายอันมีอาจารย์ปิงคละ เป็นต้น วิชาแล้วในกาลก่อน อันว่าคัมภีร์สันสกฤตฉันทอันมีปิงคฉันทเป็นต้นนั้น ยังประโยชน์ตามที่ปรารถนาแล้ว ย่อมไม่ให้อำเร็จแก่ชนทั้งหลายผู้รู้ภาษามคธล้วนๆ

ด้วยเหตุนี้ท่านจึงรจนาดำราการประพันธ์ขึ้นเพื่อยังประโยชน์แก่ผู้รู้
ภาษามคธ

ประเด็นที่ 1 สัญญาประชาสันนิเทส (บอกการตั้งชื่อ)

90

(โรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดพระธรรมกาย, 2562, น. 3)

(โรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดพระธรรมกาย, 2562, น. 5)

(โรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดพระธรรมกาย, 2562, น. 29)

(โรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดพระธรรมกาย, 2562, น. 34)

(โรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดพระธรรมกาย, 2562, น. 38)

คาถาที่ 95 น, น, ม, ย, ยยุตฺตํ; มาลินี โภคีสีหิ.

หากคาถาใดประกอบด้วย น น ม ย และ ย คณะ โดยมีการตัดยติเป็น
แปดพยางค์และเจ็ดพยางค์ในทุก ๆ บาท คาถานั้นได้ชื่อว่า มาลินีคาถา

(โรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดพระธรรมกาย, 2562, น. 39)

คาถาที่ 103 อุกฺกุ'สุเสหิ ยติ มุส, ซา ส, ต, ต, คา; สทฺทูลวิกิพีติ. อติธิติ.

หากคาถาใดประกอบด้วย ม ส และ ซ คณะ และมี ส ต ต คณะ และครู
อีกหนึ่งพยางค์ โดยมีการตัดยติเป็นสิบสองพยางค์และเจ็ดพยางค์ในทุก ๆ บาท
คาถานั้นได้ชื่อว่า สทฺทูลวิกิพีติคาถา จัดเป็น อติธิตินันท์ (19 พยางค์)

(โรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดพระธรรมกาย, 2562, น. 42)

คาถาที่ 105 มุรา ภูนา โย โย'ตฺร เยนต; ติมุณียติยุตฺตา;

สทฺธรา กิตฺติตยา. ปกติ.

หากคาถาใดประกอบด้วย ม และ ร คณะ ภา และ น คณะ และมี ย คณะอีก
สามหน โดยมีการตัดยติเป็นเจ็ดพยางค์สามหนในทุก ๆ บาท คาถานั้นท่านเรียกว่า
สทฺธราคาถา จัดเป็นปกตินันท์ (21 พยางค์)

(โรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดพระธรรมกาย, 2562, น. 42)

จากข้อความที่ปรากฏในคัมภีร์วุตโตทัยดังที่ยกมาแสดงข้างต้นนี้ จะพบว่า
ผู้รจนามีการบอกกล่าวเหตุแห่งการรจนานี้ขึ้น นอกจากนั้น แม้เนื้อความจะ
ตรงกับที่ปรากฏในปิงคลฉันทสูตรก็ตาม แต่รูปแบบได้เปลี่ยนแปลงไปจากที่เป็นสูตร
สำหรับท่องจำเปลี่ยนมาเป็นบทร้อยกรองในลักษณะบทอาขยานให้ท่องจำแล้ว
(Ānandajoti Bhikkhu, 2016) นอกจากนั้นจะพบว่าคาถาทั้งหลายที่ยกมาแสดง
ข้างต้นนี้ปรากฏในจินดามณีฉบับพระโหราธิบดีครบถ้วนทุกคาถา โดยมีการปรับแต่ง
ลักษณะบางประการ ดังจะกล่าวถึงต่อไป

3.3 จินตามณี

หนังสือจินตามณีฉบับพระโหราธิบดีในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้น เชื่อกันว่าใช้เป็นแบบเรียนมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาสืบมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น เนื้อหาของหนังสือนั้นนอกจากจะเป็นการสอนพื้นฐานอักขรวิธีเบื้องต้นแล้วยังเน้นในเรื่องของการประพันธ์ร้อยกรองแบบต่าง ๆ ซึ่งผู้ที่เป็นกวีในอดีตมักต้องศึกษาจากหนังสือเล่มนี้ (กรมศิลปากร, 2544, คำนำ)

เนื้อความอันเกี่ยวเนื่องด้วยเรื่องฉันทที่ปรากฏในหนังสือจินตามณีฉบับพระโหราธิบดีมีข้อความที่ถ่ายทอดมาจากชุดโตทัยโดยตรง ซึ่งอาจจะมีการบันทึกอักษรบางตัวผิดไปและการเว้นวรรคตอนอักษรบางแห่งผิดแผกไป มีการเปลยักศัพท์ และมีการให้คำอธิบายเพิ่มเติม ดังที่ผู้เขียนจะขอยกมาแสดงต่อไปนี้

◦ สัพพ์คลา มนาทิลหุ ภายา มัชฌันตครุ ชสา มัชฌันตลา รเต
เตฏฐุ คณา โค ครุ โล ลหุ

เอเต คณา อันว่าคนทั้งหลายนี้ อฏฐุ แด่ อิติ ดังนี้ ภาวันติ มี สัพพ์คลา คือ คนอันมีครุทั้งปวงลหุทั้งปวง มนา นาม ชื่อมะคนและนะคน อาทิลหุคณา คือ คนอันมีครุแลลหุอยู่ต้น ภายา นาม ชื่อพะคนแลยะคน มัชฌันตครุคณา คือ คนอันมีครุในท่ามกลาง และครุในที่สุด ชสา นาม ชื่อชะคนแลสะคน มัชฌันตลาคณา คือ คนอันมีลหุในท่ามกลางแลลหุในที่สุด รตนา นาม ชื่อระคนแลตะคน

◦ โค เมาะ คศัพท์โธ อันว่าศัพท์คือคะ อาจริเยน แลอาจารย์ วุจจติ กล่าว ครุอิตี ชื่อครุ โล เมาะ ลศัพท์โธ อันว่าศัพท์คือละ อาจริเยน แลอาจารย์ วุจจติ กล่าว ลหุอิตี ชื่อลหุ

สโยคาทิ จ ทีโฆ จ
ครุ วังโก ปทันโต วา

นิคคหิตปโร จ โย
รัสสโณญญ มัตติโก ลุชฺ

โย อักษรโร อันว่าอักษรตัวใด สโยคาทิจ เมาะ สโย คาทิกูโต บังเกิดเป็นต้น
 แห่งสังโยค ทีโม จ เมาะ ทิมภาว ปัตโต ถึงซึ่งสวภาพแห่งที่ชะกดี นิคคหิตปโรจ
 อันมีนิคคหิตทนปลายกดี โหติ มี โส อักษรโร อันว่าอักษรนั้น ครุ นาม ชื่อว่าครุฯ วา
 อนึ่งโสด โย อักษรโร อันว่าอักษรตัวใด ปทน์ โต เมาะ จตุณน์ ปา ทาน อวสานะฐิต
 ตั้งอยู่ในที่สุดแห่งบททั้งหลายสี่ โหติ มี โส อักษรโร อันว่า อักษรนั้น ครุ นาม ชื่อ ครุ
 โส ครุ อันว่าครุนั้น วงโก เมาะ อัฒจันท์สัณฐาโน มีสัณฐานดังพระจันทร์ครึ่งหนึ่ง
 โหติ มีฯ อัญญุ อักษรโร อันว่าอักษรอันอื่น ทิมโต จากที่ชะห้าตัว มัตติโก เมาะ
 เอกมัตติโก มีมาตราอันเดียว รัสโส นาม ชื่อรัสสะ โหติ มี โส รัสโส อันว่ารัสสะนั้น
 โล เมาะ ลหุ นาม ชื่อลหุ โหติ มี โส ลหุ อันว่าลหุนั้น อุชฺ เมาะ สลากสัณฐาโน
 มีสัณฐานเหมือนด้วยไม้กลัด โหติ มีฯ รัสสะ ๓ คือ อออุ ที่ชะ ๕ คือ อาอิอุเอโอ ครุ ๘
 คือ ที่สุดบาท อาอิอุเอโอ นิคคหิต สังโยค ๖ ลหุ ๓๕ คือ อออุ กข ๖๗ หฟ

(กรมศิลปากร, 2544, น. 50-51)

◦ อินทาพิกาตาวชิราชคาโค ๖ ต ต ช คุ ๒ ๖ ๑๑ ยานี ผิแลตคณสอง
 ชคณหนึ่ง แลครุสองอยู่ดับกันดังนี้ชื่ออินทรวีเชียรฉันท

(กรมศิลปากร, 2544, น. 53)

◦ อธิโตฏกัมมัพุธิเสหิมิต ๖ ปฐมสกลักขณเมก ปททุติยา ทิปทัสสนโต ๖
 ส ส ส ๖ ๑๒ ปฐมัง ๙ ผิแลสคณทั้งสี่อยู่ดับกันดังนี้ชื่อโตฏกฉันท

(กรมศิลปากร, 2544, น. 53)

◦ วุฑ์ดาวสันตติลกาตภาชาคาโค ๖ ต ภ ช ช ะ ๖ ยัมมังคลา ๑๔
 ผิแลตคณหนึ่ง ภคณหนึ่ง แลชคณสองอยู่ดับกันดังนี้ชื่อวสันตติลกฉันท

(กรมศิลปากร, 2544, น. 54)

◦ นนมายยุต่ายมालินีโกคิสีหิ ๖ น น ม ย ย ๖ ๑๕ ๖๕

◦ ผิแลนคณสอง มคณหนึ่ง ยคณสอง อยู่ดับกันดังนี้ ชื่อชินวรฉันท ชื่อ
 มालินีฉันท อันว่ายติมีในอักษร ๘, ๗

(กรมศิลปากร, 2544, น. 55)

◦ อักขรเสหียทิมสชาสตตคา สัททูลวิกกีพิตัม ม ส ข ส ต ต ครุ ฯ ๑๙

คัมภีราฯ

◦ ผิแล มะคนสะคน ชะคนสะคน ตะคนสอง ครุหนึ่งอยู่ดับกันแลมียติ
ในอักษรสิบสอง แลอักษรเจ็ด ชื่อสัททูลวิกกีพิตฉันท ฯ

(กรมศิลปากร, 2544, น. 56)

◦ มรามาโยโยตร์เณรต์ติมนิยติยุตาสัทธาภิกัตติตาย ฯ ม ร ภ น ย ย ย

ฯ ๒๑ ฯ เยสันตา

◦ ผิแล มะคน ระคน แลภะคน นะคน ยะคนสามอยู่ดับกันแลมียติในอักษร
๗ ตัว ฯ ชื่อ สัทธาฉันท

(กรมศิลปากร, 2544, น. 56)

จากการศึกษาดำรว่าด้วยเรื่องฉันททั้ง 3 เล่มนี้ทำให้ผู้เขียนเกิดข้อค้นพบ
บางประการที่ทำให้เห็นรูปแบบและลักษณะการถ่ายทอดจากตำราหนึ่งไปสู่ตำราหนึ่ง
ซึ่งอยู่ต่างยุคต่างสมัยกัน ดังนี้

รูปแบบและลักษณะการประพันธ์ปิงคฉันทสูตร

1. ผู้ประพันธ์แต่งเป็นสูตรจึงจำเป็นต้องใช้ลักษณะและกลวิธีอย่างสูตร เช่น
อนนุวัตติ (คือการกำหนดให้ศัพท์บางศัพท์สามารถนำไปใช้ประกอบกับสูตรถัดไปได้)
อธิการสูตร (สูตรที่เป็นเสมือนข้อบัญญัติ) เป็นต้น

2. ปิงคฉันทสูตรมีสูตรที่เป็นการตั้งชื่อรวม (สัญญาสูตร) อธิการสูตร และ
สูตรที่บอกเงื่อนไขพิเศษ

ตัวอย่าง

ธราธิประ ॥ 11 ॥

พยางค์ ธุร ซึ่งมีพยัญชนะสังโยค เป็นต้น ย่อมเป็นอื่น (จากสูตร คุฤ ฤ)
กล่าวคือ พยางค์ ธุร ซึ่งมีพยัญชนะสังโยคก็ดี พยางค์ที่มีวิสรรชนีย์ อนุสวาระ ชินวามูลียะ
หรืออุปทานิยะก็ดี (โดยถือเอาจาก อาทิ ศัพท์) แม้มีเสียงสั้นก็ได้ชื่อว่าเป็น คุรุ

สูตรดังกล่าวข้างต้น มีลักษณะเป็นปฏิเสธสูตรคือบอกข้อยกเว้นอันเกิดจากข้อกำหนดที่กล่าวไว้ก่อนหน้านี้ และให้ข้อกำหนดคุณสมบัติของอักขรรูปแบบต่าง ๆ เพิ่มเติม (กรณีนี้กำหนดว่าให้อักขรเหล่านี้เป็นครู)

3. คณะฉันทที่ประกอบกันขึ้นเป็นฉันทแต่ละชนิดบอกกล่าวเป็นสูตรเช่นกัน ทั้งนี้ ฉันทบางชนิดอาจมีการระบุการแบ่งพยางค์ไว้อย่างชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นการบอกด้วยจำนวนนับหรือแทนด้วยค่านามบางคำเพื่อระบุตัวเลขก็ตาม

ตัวอย่าง การใช้ศัพท์ *อาทิตย* แทนจำนวน 12 และใช้ศัพท์ *ฤษี* แทนจำนวน 7
ดังสูตรต่อไปนี้

ศารททูลวิกริทธิมฺ เสสา ชุเสสา เตวาคาทิตยฤษเย ॥ 22 ॥

บาทใดประกอบด้วย มฺ และ สฺ อย่างละคณะ ชุ และ สฺ อย่างละคณะ ตฺ หนึ่งคณะ และ คฺ หนึ่งคณะ โดยแบ่งพยางค์ออกเป็น ***12 พยางค์ (อาทิตย)*** และ ***7 พยางค์ (ฤษี)*** ฉันทนั้นได้ชื่อว่า ศารททูลวิกริทธิ

รูปแบบและลักษณะการประพันธ์วุตโตทัย

1. ผู้ประพันธ์แต่งเป็นคาถา (บทร้อยกรอง) ไม่ว่าจะเป็นการตั้งชื่อและการบอกเงื่อนไขพิเศษ จะสังเกตได้ว่าการผูกคาถาหนึ่งคาถาสามารถครอบคลุมความหมายที่ปรากฏในปิงคลฉันทสูตรได้หลายสูตร ดังคาถาที่ 5 ในวุตโตทัย ครอบคลุมความหมายของสูตรในปิงคลฉันทสูตรไว้ตั้งแต่สูตรที่ 1-9 และคาถาที่ 7 ครอบคลุมความหมายของสูตรใน ปิงคลฉันทสูตรตั้งแต่สูตรที่ 10-13

2. คณะฉันทในฉันทแต่ละชนิดแม้จะดูเป็นรูปแบบคาถาแต่มีลักษณะใกล้เคียงสูตรในปิงคลฉันทสูตรอยู่มาก

3. การแบ่งพยางค์ การบอกจำนวนนับ หรือกระทั่งการใช้ค่านามแทนตัวเลข มีรูปแบบเช่นเดียวกับที่ใช้ในปิงคลฉันทสูตร

ตัวอย่าง การใช้ศัพท์ มุณี แทนจำนวน 7 ดังคาถาต่อไปนี้
คาถาที่ 105 มุรา ภา นา โย โย'ตร เยนต; ติมุนิยติยุดา;
สทุธรา กิตติต้าย. ปกติ.

หากคาถาใดประกอบด้วย ม และ ร คณะ ภา และ น คณะ และมี ย คณะอีก
 สามหน โดยมีการตัดยติเป็น**เจ็ดพยางค์สามหน**ในทุก ๆ บาท คาถานั้นท่านเรียกว่า
 สัทธิราคาถา จัดเป็นปกติฉันท (21 พยางค์)

รูปแบบและลักษณะการประพันธ์จินตามณี

1. ผู้ประพันธ์ยังคงสิ่งที่วุตโตทัยใช้ไว้ดั้งเดิม ดังข้อความที่พระโหราธิบดี
 ระบุไว้ในส่วนท้ายของเรื่องการประพันธ์ฉันทว่ากำหนดตามแบบอย่างที่วุตโตทัย
 วางแนวทางไว้ ดังนี้

◦ ซึ่งเผด็จตามไนย ในวุตโตไทย คนสำแดง ยัตติยุดติ สัญญากร
 แกลง กำหนดดยาแคลง นิพนธ์ฉันทา

2. ผู้ประพันธ์ให้คำอธิบายรวบยอดในแต่ละคาถาและยกตัวอย่างบทประพันธ์
 มาประกอบเพิ่มเติมด้วย

ตัวอย่าง ในการกล่าวถึงอินทรีเขียวชั้นที่ พระโหราธิบดียกคำประพันธ์บาลี
 และไทยมาเป็นตัวอย่างประกอบว่า

◦ ยานีธฤตา นิสมาคตานิ ภูมมานิวยา นิวันตลิกเฆ ฯ

◦ กฤษดาญชูลีน้อม ศิริกราบสุเบญจรงค์

ในปางสุบาททางค์ บทรัตนเจษฎา

◦ แห่งองคชาติโย รสนารถนาถา

ปิ่นเกล้าอยุธยา บุรีรมย์กรุงไกร

◦ เปนที่พำนักนิตย ชดสัศวสไบสมย

พระเดชภูวไนย วรกฤติโอฬารฯ

ตัวอย่าง ในการกล่าวถึงไตรภพชั้นที่ พระโหราธิบดีได้ให้ผังการแบ่งวรรค
พร้อมทั้งยก คำประพันธ์ไทยประกอบว่า

๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐^๒ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐^๒ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐^๒ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐^๒

๒๖ ชื่อไตรภพดิลกชั้นที่กลอน ๖

๐ วรรังษีประไพ	บุลโชนิพรายพรรณ
เสดจาเงิรป็นสรพ	บริโตปัสังโค
๐ หรค์ณหึงคำ	กบิลโเลปิโต
สหัสสโรโพธูธ	ภาศร์ศร์มี ๙

และ

๐ วรเดชผริต	วรสิททิพิศาล	วรฤทธิศราน	รณรงควิไชย
๐ วรเกียรติดิโ	บวโรสุประไพ	วรองควิไลย	ยวิลาศประภา
๐ วรคุณธเรศ	สุวิเศษชยา	วิศณุมหา	จตุรฆมหันต์ ๙
๐ วรบาทปรนต	บทบาทภินน	วรจกรมผจญ	จิตรเทพอจินต์
๐ วรสถานภิรมย์	พุทธฤทธิมนิน	ทุกเทพบดิน	ทรเทพบังคม ๙

ตัวอย่าง ในการกล่าวถึงวสันตดิถีชั้นที่ พระโหราธิบดียกคำประพันธ์บาลี
และไทยมาเป็นตัวอย่างประกอบว่า

- ๐ ยี่ มังคล์ มุนิวิธัส มหาปริจจาเค ปัญญทุกกรตเร สุนาติเตเต ๙
ชื่อวสันตดิถีกลอน ๖

๐ นบบาทพระบวรตถา	คตณพญาไกร
นบธรรมพระมกุฏไตร	ปิฎกุตมาจารย์
๐ นบพระอัฐภาควรรค	ลวิสุทธียอดญาณ
เสริจัญญุสสินมัสการ	พระวราศรีรัตนไตรย ๙ ๑๔ ๙

และ

◦ ปางเสด็จประพาสนวนานต์	ศิขรินทรโจษจรร
พฤษภาลัยวิวิธพร	ณประดับประดาขเดียว
◦ ซอซ้อยระเบียบกลประกิด	นุประกอบประดับเขียน
บานแบ่งสุมาลยนุรเมียร	ดุจประนมประนังถวาย
◦ ใบบัดตระการกลประดับ	แลชรั้อชรั่มหมาย
คือเสวตรฉัตรบรรราย	รัตนกัณฑ์กำบังสุริย์ ฯ

ตัวอย่าง ในการกล่าวถึงมาลินีฉันท์ พระโหราธิบดีได้ยกคำประพันธ์ไทยมา
เป็นตัวอย่างประกอบว่า

◦ นิกรวิหคมีวุ่น	ร้องจะแจ้วจรรจุใจ
◦ นิกรวิหคสบไสมย	ร้องระวังไพรสวัสดิสถาน
◦ นิกรวิหคขึ้นบาน	ชมพระสมภารเสด็จจร
◦ นิกรวิหคปรเอียงอร	บินฉนั่มพรก็ร่อนเรียง
◦ นิกรวิหคเมิลเมียง	ศัพทจำเรียงธราดล ฯ

ตัวอย่าง ในการกล่าวถึงสัตหุลวิกกีฬิตฉันท์ พระโหราธิบดีได้ยกคำประพันธ์
ไทยประกอบว่า

◦ เบื้องบันในนวนเวศนวนตรนุไพร	แถวธารน้ำไหล	ระริน
◦ นานามัจฉาก็หว่ายคะคล้ายนุจรถวิล	แถวสาครแลสิน	ภูนอง
◦ กุ้งกิ้งกรกฎมุลแกมมิลก็ปอง	แฝงฟาดเฉนียนรอน	ฉะฉาน

ตัวอย่าง ในการกล่าวถึงสัตหรรณฉันท์ พระโหราธิบดีได้ยกคำประพันธ์ไทยมา
เป็นตัวอย่างประกอบว่า

◦ โกลเดียรดาชนทีธาร	ปทุมกุสุมบาน	งามตระการปาน	ประดับตา
◦ บัวเผื่อนลินจงอเนกา	วิวิธวิจิตรมา	รุดรำเพยมา	ก็หอมขจร
◦ เฟื่องพุ่มเสาวคนธเกษร	สกลคณมร	บินปรเอียงอร	ววิชม

3. ในหนังสือจินตมณีมีการประยุกต์การสอนประพันธ์ขั้นที่โดยใช้บริบทอย่างไทยเพิ่มเติมเข้าไป ดังที่ปรากฏการร้อยเรียงบทประพันธ์ขึ้นเพื่อให้ง่ายแก่การท่องจำคณะฉันทน์ ดังข้อความที่ระบุว่า ถ้าจะจำอัฐคณะทั้งแปดโดยมีคณาภาษามีได้ด้วยไม่ได้เรียนคัมภีร์วุตโตไทย ก็ให้เล่าโคลงบังคับทรงทำสำหรับจำคณะทั้ง ๓ บทแลพระบาทีกลองสุรางคนางเกิด ข้อความดังกล่าวนี้หมายถึงมีการผูกคำคล้องจองเป็นกาพย์สุรางคนางค์ ซึ่งมีวรรคละ 4 คำ หรือ 4 พยางค์ โดยแต่ละวรรคใช้คำครูลงตามคณะฉันทน์แต่ละคณะ 3 คำ ส่วนคำที่ 4 เป็นคำบอกคณะเพื่อให้จดจำง่ายขึ้น ดังนี้

เรากินแตง โม ลูกไ้กระ โต เฉพาะเจาะ นาน รัค้อยอยู่ โย
ภูจะไ้ใคร ราม ไม่ระพะ ภาณ ฉิฉะสง สาร แนะให้เกะ ชาย

คำประพันธ์ข้างต้น แต่ละวรรคเป็นคำครูลงของฉันทน์แต่ละคณะ รวม 8 คณะ คำที่สี่ของวรรคเป็นคำบังคับบอกคณะ เช่น วรรคแรกคำว่า เรากินแตง โม คำว่า “โม” คือ ม คณะ ซึ่งประกอบด้วยคำครุทั้งสามพยางค์ (เรากินแตง) วรรคที่สองคำว่า ลูกไ้กระ โต คำว่า “โต” คือ ต คณะ ซึ่งประกอบด้วยคำครุสองพยางค์ (ลูกไ้) และลงหนึ่งพยางค์ (กระ) เช่นนี้เป็นต้น (วิวัฒน์ อินทรพร, 2563, น. 206) อนึ่ง หากเราพิจารณาการใช้ถ้อยความแต่ละวรรคในกาพย์สุรางคนางค์เทียบกับการใช้ถ้อยความในสูตรของปิงคลาจารย์ จะพบว่ามีรูปแบบเดียวกัน กล่าวคือ มีการยกตัวอย่างข้อความที่ใช้คณะฉันทน์ใน 3 พยางค์แรก และใช้พยางค์ที่ 4 เป็นเครื่องหมายชื่อของคณะฉันทน์ ดังนี้

ตารางที่ 1

การเปรียบเทียบวิธีการแจกแจงคณะฉันทในจินตามณีกับปิงคลฉันทสูตร

จินตามณี	ปิงคลฉันทสูตร	รูปแบบพยางค์ครุ-ลหุ
เรากินแดง โม	ธีศรีสุตริ มุ	ั ั ั
ลูกไ้กระ โต	สา เต กว ต	ั ั ุ
เฉพาะเจาะ นาน	น หส นุ	ุ ุ ุ
ธค้อยอยู่ ไย	วรา สา ยุ	ุ ั ั
กู่จะไ้ร ราณ	กา คหา รุ	ั ุ ั
ไ้ระพระ ภาณ	กิ วัท ฏ	ั ุ ุ
ฉิฉะสง สาร	วสุธา ส	ุ ุ ั
ณะให้เกาะ ชาย	กทา ส ชุ	ุ ั ุ

ด้วยเหตุนี้ แม้หนังสือจินตามณีจะรับแนวทางการประพันธ์จากคัมภีร์วุตโตทัยโดยตรงก็ตาม แต่ลักษณะดังที่ปรากฏในตารางก็ไม่อาจทำให้ตัดข้อสมมุติฐานที่ว่า พระโหราธิบดีมีความรู้เกี่ยวกับปิงคลฉันทสูตร และพยายามรักษาลักษณะสูตรหรือการใช้อักษรย่อที่มีมาแต่ปิงคลฉันทสูตร ออกไปได้เช่นกัน

ปรีชาญาณของพระโหราธิบดีได้ปรากฏชัดอีกครั้งในการนำคณะฉันททั้ง 8 ในคัมภีร์วุตโตทัยมาแต่งเป็นโคลงเพื่อให้ผู้ฝึกหัดแต่งฉันทที่ได้จดจำคณะของฉันทได้ง่ายขึ้น ดังนี้

๐ มะนะครุอุลฉวน	ระดับกัน
ภะยะครุอุสร	เสกหน้า
ชะระครุอุพัน	เนาท่าม กลางนา
สะตะครุอุอ้า	ว่าไ้หนหลัง

โคลงบทนี้ถอดความที่ละบาทบรรทัดจะได้ความว่า

1. คณะฉันทที่ชื่อ ม จะประกอบด้วยพยางค์ครุล้วน ส่วนคณะฉันทที่ชื่อ น จะประกอบด้วยพยางค์หลุ (อุ) ล้วน
2. คณะฉันทที่ชื่อ ภา จะมีพยางค์ครุอยู่หน้า (ที่เหลืออีกสองเป็นหลุ) ส่วนคณะฉันทที่ชื่อ ญ จะมีพยางค์หลุ (อุ) อยู่หน้า (ที่เหลืออีกสองเป็นครุ)
3. คณะฉันทที่ชื่อ ข จะมีพยางค์ครุอยู่ตรงกลาง (ที่เหลืออีกสองเป็นหลุ) ส่วนคณะฉันทที่ชื่อ ร จะมีพยางค์หลุ (อุ) อยู่ตรงกลาง (ที่เหลืออีกสองเป็นครุ)
4. คณะฉันทที่ชื่อ ส จะมีพยางค์ครุอยู่หลัง (ที่เหลืออีกสองเป็นหลุ) ส่วนคณะฉันทที่ชื่อ ต จะมีพยางค์หลุ (อุ) อยู่หลัง (ที่เหลืออีกสองเป็นครุ)

ทั้งนี้ เท่ากับเป็นการสร้างทางเลือกที่หลากหลายให้ผู้อ่านผู้เป็นกุลบุตรได้เลือกวิธีการท่องจำชื่อคณะฉันทตามจริตที่ตนถนัด

การศึกษาฉันทปกรณ์ทั้งสามเล่มยังทำให้เห็นการเปลี่ยนผ่านที่มีร่วมกันอีกประการหนึ่งคือ ฉันทปกรณ์ทั้งสามเล่มแถลงฉันทตรงกันทั้งสิ้น 6 ชนิด ได้แก่ อินทวิเชียรฉันท ไตรภูกฉันท วสันตดิลกฉันท มालินีฉันท สัททูลวิกิพิตฉันท และ สัทธราฉันท นอกจากนั้นยังเรียงลำดับการแถลงฉันทตรงกันทั้งสามเล่มด้วยเช่นกัน ซึ่งน่าจะเป็นการอาศัยหลักการกล่าวไปตามลำดับจำนวนพยางค์ในฉันทจากน้อยไปหามาก

4. สรุป

การศึกษาเทียบเคียงฉันทปกรณ์สามเล่มที่แตกต่างกันทั้งมิติด้านเวลาและสถานที่คือ ปังคลฉันทสูตรของชาวอินเดีย วุตโตทัยของชาวลังกา และจินตามณีของชาวไทย ในเบื้องต้น ทำให้เห็นว่าแม้องค์ความรู้เรื่องฉันทจะได้รับการถ่ายทอดผ่านรูปแบบที่ถูกปรับเปลี่ยนไปบ้าง เช่น จากการร้อยเรียงในรูปแบบสูตรไปสู่รูปแบบ

คาถาก็ตาม แต่สาระสำคัญของฉันท์คือ การระบุลักษณะของพยางค์ครูและลหุ การกำหนดคณะ และคณะฉันท์ในฉันท์แต่ละชนิด มิได้ถูกปรับเปลี่ยนแต่อย่างใด การศึกษาฉันท์ปกรณัมดังกล่าวนี้ยังทำให้เห็นด้วยว่า ครั้นองค์ความรู้เรื่องฉันท์ซึ่ง กล่าวได้ว่าเป็น “ของนอก” ได้รับทอดมาสู่ชาวไทยแล้ว ปราชญ์ไทยเช่นพระโหราธิบดี ยังสืบทอดสืบทอดสืบทอดความแตกฉานด้านอักษรศาสตร์ของท่านเพียรค้นหาวิธีการให้ ชาวไทยสามารถเรียนรู้เรื่องยากเช่นนี้ได้สะดวกยิ่งขึ้นสมดังที่ ธนิต อยู่โพธิ์ ได้ให้ ความเห็นไว้ว่า

เมื่อกล่าวรวมทั้งหมดแล้ว จะเห็นได้ว่า พระโหราธิบดี ผู้แต่งหนังสือจินตามณีนี้ เป็นผู้คัดเลือกแบบแผนวิธีเรียนอักษรศาสตร์และวรรณคดีไทยขึ้น โดยรวบรวมของเก่าที่มีอยู่กระจัดกระจายกันบ้าง ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างที่คัดเอามาจากลิลิตพระลอบ้าง มหาชาติคำหลวงบ้าง ที่อื่นบ้าง แปลมาจากคัมภีร์วุตโตทัยและกาพย์สรัสวดีบ้าง แต่งเพิ่มเติมใหม่ หรือรวบรวมบทนิพนธ์ดี ๆ ตามที่หาได้ในสมัยนั้นบ้าง ที่เห็นเหมาะและสมควร ทำเป็นตำราเรียนอันวิเศษในภาษาไทยเล่มหนึ่ง ซึ่งไม่มีใครสามารถทำได้ในเวลานั้น อันน่าจะเป็นผลให้อักษรศาสตร์และวรรณคดีของไทย ในสมัยนั้นและต่อมา เจริญก้าวหน้าขึ้นไม่น้อยเลย

(กรมศิลปากร, 2544, น. 170-171)

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2544). *จินตตามณี* (พิมพ์ครั้งที่ 10). บรรณาการ.
- โชษิตา มณีใส. (2546). ฉันท์ชุดแก้วสยาม น.ม.ส.: ประดิษฐ์การเชิงทดลอง. *วรรณวิทัศน์*, 3, 94-106.
- ภาสพงศ์ ผิวพอใช้ และ ธนยาการต์ บุ่งทอง. (2564). การวิเคราะห์แบบเรียนประถม ก กา ฉบับเจ้าหมื่นศรีศรีรักษ์ (หม่อมราชวงศ์จิตร สุทัศน์) รวบรวม. *Journal of Roi Kaensarn Academi*, 6(11), 332-349.
- รังรอง เจียมวิจักษ์. (2558). “จินตตามณีฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิท”: การศึกษาใน สำนวนแบบเรียนสำหรับ “กุลบุตรผู้พากเพียร”. *วรรณวิทัศน์*, 15(ฉบับพิเศษ), 177-236.
- โรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดพระธรรมกาย. (2562). *วุดโตทัยแปล* (แปลตาม วุดโตทยาภินวฎีกา). <http://www.pariyat.com/downloads/item>
- วีรวัฒน์ อินทรพร. (2563). พินิจฉันทวรรณพฤติและมาตรา: วรรณคดีสองมิติ. *วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร*, 42(1), 197-221.
- เสฐียร ทั้งทองมะดัน. (2563). รูปแบบการใช้ฉันทลักษณ์ในคัมภีร์วินัยวินิจฉัยและ อุตตรวินิจฉัย. *วารสารสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยาเชิงพุทธ*, 5(11), 389-402.
- Ānandajoti Bhikkhu. (2016). *Vuttodaya: The composition of metre by Ven. Sangharakkhita*. <https://ancient-buddhist-texts.net/Textaul-Studies/Vuttodaya/index.htm>
- Hudak, T. J. (1986). The Thai corpus of Chān meters. *Journal of the American Oriental Society*, 106(4), 707-723.
- Piṅgalācārya. (1931). *Piṅgalacchandah-Sūtram*. Chhatra-Pustakalaya.